

המיתוס של סיויפוס

ערעורים על תורת האבסורד של סופרים מודרניים
אפרים שמואלי

א. תפיסת סיויפוס על פי קאמי

ההומאניזם המודרני של קאמי אינו מאמין בתבונה קוסמית; הוא רחוק מאיזון הארמוני, וכופר ביכולתו של אדם להעמיד עקרונות מבוססים בשיטה כוללת ומצודקים על ידי נימוקים שבהגיון, שאפשר לסמוך עליהם. שהרי עיקרה של תורת האבסורד היא דחיית כל אמונה בעקרונות קבועים או בערכים כלליים ומוחלטים. גבורתו של ההומאניזם בגירסתו האקסיסטנציאלית היא בכך, שלמרות האבסורדיות של העולם והחיים בו, הוא דוגל בחירותו של אדם ובאחריותו כערכים עליונים. אבל אפילו אתה מקבל בלב שלם הומאניזם חדש זה, אי אתה רשאי שלא להסתייג מהנחתו בדבר האבסורדיות שבעולם. הנחה זו צריכה בדיקה. סמלה של תורת האבסורד בכתבי קאמי הוא המיתוס של סיויפוס, על פי פירושו. "חכמת הקדמונים באה לאֶשֶׁר ולקיים את ההירוואיזם המודרני", כך טען המספר ההוגה בספרו "המיתוס של סיויפוס", כלומר – חכמת היוונים, כמות שנתבטאה במיתוס היווני, מביעה גישה לחיים, שהיא בלבד נאה לאדם המודרני, המבקש להתגבר על האבסורדיות שבחיינו. רעיון זה נראה לי מפוקפק, אם לא מופרך כולו, משתי בחינות, הן מבחינת פירוש המיתוס הקדמון והן מבחינת האבסורד שבחיים, שעליו חייב "ההירוואיזם המודרני" להתגבר. ונפנה תחילה לפירוש המיתוס ונשווה אותו למיתוס עצמו, כפי שהוא עולה מן הקריאה מחוץ למסגרת הפילוסופיה של האבסורד.

החיבור העיוני "המיתוס של סיויפוס", מיצירותיו הראשונות של קאמי, נשלם בשנת 1940, "בעיצומה של הפורענות, שבאה על צרפת ועל אירופה", כדבריו בהקדמה להוצאה האמריקנית (1955), ונתכוון בפירוש "להביע את חוויותיו האישיות ביותר" (עמ' VII). אין לנו ספק, שחוויות אישיות אלה, אותה "רגישות לאבסורד", היו גם חוויות בני דורו בימי התמוטה המדינית והחברתית. אבל כלום דין הוא להעתיק רגישות זו, על דרך המדרש, אל העבר הקדמון ולהפוך את המיתוס של סיויפוס למעין פילוסופיה של האבסורד אשר ליוונים, כלומר – המותר להקנות חשיבות אוניברסאלית לרגישות זו ולאבסורד, או לאמונה באבסורדיות של העולם, שנתחזקה ונתנסחה רק בדורותינו, וברוב הריפות, ולתלות אותה באילן-יוחסין עתיק? אמת, אפילו נמצא, שפירושו של קאמי למיתוס הוא חדש לחלוטין, מיוסד על חוויות ביוגרפיות של בן דורנו, לא ייגרע מן הצורך לבדוק את חשיבותו, שמא היא באמת אוניברסאלית (והלא אין ספק שסופיסטים וספקנים קדמונים הביעו השקפות דומות לזו של אקסיסטנציאליסטים בדורותינו: "אדם הוא אמת-מידה לכל הדברים" ועוד). יתר על כן, אפילו אין לרגישות זו או לפילוסופיה של האבסורד תקפות כללית, עדיין היא חשוכה כפתח רחב להבנת תפיסתם של ימינו.

סיזיפוס היווני – שונה מאד

ואמנם הבודק את המיתוס היווני בלי פניות בדיקה פילולוגית היסטורית יתקשה למצוא בו מה שראה בו קאמי. למיתוס זה כמה גירסאות, אבל עיקרו כך הוא: סיזיפוס, אביו של אודיסיאוס (שגם אותו עשה קאמי במקום אחר, גיבור הומאניסטי אקסיסטנציאליסטי) מעל באימונם של האלים וגילה כמה מסודותיהם הכמוסים. חרה אפם של האלים, והאדס, אֵל השאול, נשלח במצוות זכס, להביא את מִפְר האמונים אל מלכות המוות ולהענישו שם למען יראו וייראו, שאין לגלות תעלומות בני אלמוות לבני תמותה. אולם סיזיפוס, שבעל תחבולות וערום במעשיו היה, לא פחות מבנו ההרפתקן המצליח, פיתה את האדס, שישים כבלים לידיו, לכבול את עצמו (בתואנה, שיש קודם להוכיח את טיבם ותועלתם של הכבלים). באופן זה נאסר האדס כמו ידיו ואנוס היה לשבת בבית סיזיפוס. בני אדם, אפילו אלה שנהרגו, לא יכלו למות, כי בהעדרו של אל המוות אין למיתה שליטה. במצב מביש זה נשלח אָרְס, אל המלחמה, להשיב את האדס אל כנו ולהביא את סיזיפוס לפני כס המשפט. ואמנם אָרְס התיר את האדס מכבליו ולקח בשבי את סיזיפוס. אבל גם הפעם הערים פיקח זה על שובו. הוא הורה לאשתו, שלא תביא אותו לקבורה כדין, וכשהורד שאולה, הלך לִפְרספּוֹנָה, מלכת השאול, אשת האדס ובת דמטר, והתאונן בפניה שלא נקבר כדין, ויש להעלותו לארץ כדי לתקן שם את המעוות הזה; רק אז יוכל לשוב לשאול, כיאות. פרספונה נענתה לבקשתו, וסיזיפוס עלה שוב מן השאול. אבל הוא הפך את הבטחתו ולא רצה לשוב אליה. לבסוף עמד הָרְקֵס, שליח האלים ורב קִלְגָס, המוליך את המתים אל מלכות השאול, וסחב את סיזיפוס למטה. שם הוטל עליו העונש לגלול אבן גדולה אל ראש ההר, כדי לגלגלה במורד מן העבר השני, אבל נגזר עליו, שמעשהו ייצא לבטלה: מדי התקרב האבן הכבדה אל ראש ההר, תיפול במורד, שממנו הועלתה ברוב מאמץ, וכך חוזר חלילה עדי עד.

המורד במוות ובגזירת האלים

ברור ממיתוס זה, שסיזיפוס הוא דמות מורד: הוא ממרד את פי האלים, אבל אינו כופר בהם ובכוחם להיטיב ולהרע. בעיקר הוא מסרב למוות, ועל שום מרדו בגזרה, שגזרת עליו סופיותו של אדם בשר-הדם – "מבטן לקבר יובל" – הוא ממרד את פי האלים ומערים עליהם. לא כפילוסופיה של האבסורד, אין סיזיפוס כופר במציאות כוח עליון ובטעם מעשיו, כאתאיסט או כניהיליסט. אין הוא מתייסר בייסורי הניגוד שבין אדם ועולם, אדם וטבע, או מתיירא מן השגרנות שבחיי יום יום. הוא מתקומם ומוחה כלפי גורל האדם, "קצר הימים ושבע הרוגז", שנגזר עליו למוות, ומשתדל לבטל גזירה זו. עיקרי סגולותיו הם אומץ ליבו ופקחותו. אין הוא לא משורר ולא נואם, לא צדיק בדורותיו ולא חכם תוכן רוחות ושואל לנתיבות עולם. כל עצמו איש מעשה נועז. קאמי טוען: "בחוז לאלים, שנאתו למוות, תשוקתו לחיים המיטו עליו את העונש הנורא, שכל הוויתו תהיה מכוונת ברוב מרץ להשיג אפס ואין. זהו המחיר, שיש לשלם בעד התאוות בארצות החיים". אכן סיזיפוס הוא גיבור עז נפש, אבל היכן כאן דמות דיוקנו של האדם האבסורדי? על פי קאמי, מכיון שהכיר זה בגורלו ובו לו, הוא כאילו ארון לגורלו: "המאבק לעלות אל המרומים דיו למלא לבו אושר. יש לחשוב, שסיזיפוס היה מאושר". האבן מידרדרת במורד, שבו הועלתה ברוב זיעה סלע הנמשך מטה על פי חוקי המכניקה אבל סיזיפוס נכשל וקם, עולה ויורד ועולה,

חסר תקוות שווא ופחדי שווא ואינו מרחם על עצמו.

רק הפירוש המשובש של המיתוס עשה את סזיפוס מופת לאדם החי בעולם אבסורדי מודרני, שאינו רואה טעם והגיון לטבע ולמעשי אדם ואינו מתנחם בשום אשליות נעלות, כגון במציאות האלוהים או בהשארות הנפש. אבל סזיפוס על פי המיתוס האמין, שיש טעם לחיים, אלא שהמוות הוא אויבו הקשה של האדם, קללה שאין רעה ממנה. הוא השיב שלא כהלכה, תשלא כשאר באי עולם, לאמת המקובלת, שבשר-ודם כלה ואובר: "כלה ענן וילך, כן ירד שאול לא יעלה" (איוב י, ט). באו האלים והוכיחו לו, שיש קללה רעה מן המוות, והיא החיים בלי קץ, חיי עולמים בצער ובעמל היוצא לבטלה. היפוכם של חיי יצירה בעבודת-פרך חד-גונית, שוממה ומשמימה, עבודת עולם בלי מיתה. אבל על פי המיתוס כל זמן שהוא חי, אינו בהכרח בלי טעם ופשר, יש קוסמוס, והוא בכללו סדרים ולא תוהו, אף כי מרובים בו פגעי המקרה. לקוסמוס מסודר זה שייך המוות.

קאמי סבור היה, שבשביל האדם בעולם האבסורדי המוות הוא הממשות היחידה, ותורתו באה להשיב על השאלה, אם בעולם זה כראי לחיות, תשובה של גבורת חכם שלאחר יאוש. אבל לסזיפוס שוב אין המוות אורב, הוא דומה בכך לאלים עצמם, אבל צרתו היא תיסכול שאין לו סוף. שלא כאדם האבסורדי של קאמי, שוב אין הוא יכול לבקש לחיות "יותר ויותר". אריכות הימים ניתנה לו, והיא קלחתו ולא שכרו. המיתוס בא איפוא ללמד, כי סופיותו של אדם היא תנאי הכרחי לבקשת הכוונה ולמתן המשמעות לחייו, ואילו סזיפוס החורג מדפוס הקיום האנושי, היחיד והמיוחד שבין הנועזים שמאס במוות, שוב אין לחייו טעם ושחר, אלא כולם שמה ושאינה. חליפות הזמן, קיץ וחורף לא ישכוננו, אינם נותנים בו אותותיהם. האלים התקיפים ברצותם לפקוח את עיניו ולראות ולהבין את זרע טעותו ומריו, הטילו עליו עונש זה של חיי גיהנום, והמיתוס מאמין, שאמנם צדקו. אין במיתוס רמו לתורה המודרנית, שהחיים כשהם לעצמם יש בהם אבסורדיות גמורה. אמנם עובדת-החיים עצמה אינה עריבה למשמעות, אבל בהעדרה כרוך בהכרח חוסר משמעות. על כן קשה להניח, שאמנם היה סזיפוס מאושר בבוזו לאלים ובגאווה על גבורתו.

כללם של דברינו: "חכמת קדמונים" אינה מאשרת את "ההירואיזם של האחרונים", אלא זו לחוד וזה לחוד. ההבדל הגדול ניכר ביחס למשמעות החיים היסודית, לטעם החיים, שהתפיסה המודרנית על פי קאמי מניחה, שסופיות הקיום האנושי גוררת בהכרח העדר משמעות, ואילו הקדמונים, היוונים והעברים, לא כן חשבו. יהירות המורד, היוצא לכבוש את הטבע ולהיות אדון לחיים (למלאך המוות), פסולה בעיניהם. בעל כורחך אתה אומר: הראשונים רחוקים היו מתפיסת האחרונים. חיים בלי טעם, מעשים היוצאים לריק כל הימים, הם עונש ולא נוהגו של עולם.

טענות נגד תורת האבסורדיות המודרנית

ואולי בא ניתוח קצר זה להורות, שאין הכרח שהעולם יהא נידון כאבסורדי על פי נוסח קאמי, או על פי נוסח אקסיסטנציאליסטי אחר. כבר שמענו לעיל למה התכוון קאמי במצב עולם אבסורדי, שבו הבעיה הפילוסופית המרכזית היא ההתאבדות, או במה עדיף היש מן האין, והתשובה היא תשובת סזיפוס: למרוד, לגולל את האבן למעלה למרות האכזבה בגאווה, בכבוד עצמי, ואולי בהרגשת אושר, בלי לברוח אל

אפרים שמואלי

אשליות ונחמות כזב. מכיוון שחשיבות כל מעשה ומאורע תלויה באלוהים, אוצר כל הערכים, שכבר הוכח שאין הוא בנמצא, ניטלו מחיינו כל חשיבות, כל הסבר הגיוני וכל צידוק מוסרי. הקרע שבין הנמצאות שבעולם, שאין הם מתאחדים בבחירות כדי שלימות אלא מתגלגלים מקוטעים ומפוצלים, שטופים בארעיות ומופקרים למקרה ולמזדמן, מוסיף על העיונות הנוקשה של חומרי העולם, שלעצמם הם אילמים ואדישים. ומצטרף להרגשת האבסורד הקצב החדגוני של חיי היום יום בחברה העירונית על שיעמומו החוזר במכניות נטולת נשמה. "האפשר על פי זה שלא ללמד זכות על ההתאבדות ולבחור בחיים שאינם ראויים לחיות"?

האבסורד, זוכרים אנו, הוגדר כפרי הקרע בין תשוקתו של אדם לבהירות, לעקיבות ולבטיחות ובין חוסר יכולתו של השכל האנושי לספק תשוקה זו. מכאן שהכיסופים לאחדות ולהרמוניה מופרעים ונכזבים מכוח הקטעיות והסירוגיות. אין זאת כי התבונה קצר כוחה ולאחד ולהבהיר, משום שהעולם חסר תבונה, חסר מטבע ברייתו, ואין בסיס כולל או בית-חסות לערכי תבונה. מה שנותר במצב אבסורדי זה הוא הערך, שהפרט מייחס לדברים: דין הניין לי, ועל כן הכול תלוי באומץ לבו לבחור לעצמו את ערכיו, או ב"קפיצה" של אמונה אישית, שאינה מורה לרבים הוראות כלליות. ובעיקר מעיקה על האדם תודעת הסופיות. אפשר לומר, שקאמי מגדיר את האבסורד, או מוטב לומר את הרגשת האבסורד, ככשלוך התשוקה לבהירות בדבר הזמן, ימי חיינו, שאי אפשר לספקה: מדוע אין אנו בני אלמוות? הבהירות שבשאלות מתמאטיקה, לוגיקה או טכנולוגיה מודרנית, אינה נחשבת לאור השאלה מדוע יש משהו בכלל ולא אֵין גמור, כשאלת לייבניץ, שהיידגר עשה אותה בריח-תיכון לעיוני המטאפיסיקה שלו. אין הצדקה לארעיות של חיינו. על כן התשובה לאבסורד היא אומץ הלב לשאתו ולסבלו, ואם אפשר להימלט ממנו בכבוד, לא על דרך האשליה, אלא על ידי התמדה במאמצי יצירה, במשמעת עצמית וברדת גבולות ומידות.

אבל על הספקנות האקסיסטנציאלית של קאמי אפשר לטעון את טענות ההגיון של עצמה: גם לה, להשקפת האבסורדיות, אין אחיזה, והַצֶדֶק דינה מוטל בספק. בנקל אפשר להוכיח את היפוכה: הנמצאות בעולם אינם סתומים ואטומים, עוינים ואינם פתוחים לתבונה, אלא אדרבה, יש להם ביוגרפיה, והם מתייחסים זה לזה, מושכים או דוחים זה את זה על פי חוקים קבועים, המאוחדים והמכהירים את קיומם בדיוק רב. הטבע אינו חתום בפני אדם אלא כאילו מתכוון לו, הוא אופקו, ותודעת אדם מכוונת לו. אפילו אין אתה מאמין בדעתו של איינשטיין שאלוהים לא ברא את העולם "כמישחק קוביה", כלומר, אפילו נניח, שחוקיות העולם מושתתת על היפותיזות משתנות על פי דגמים היסטוריים של מערכות הסברה, עדיין אפשר למצוא בו סדר ובהירות, וחיי אדם הם שדה פעולה, שבו הוא בונה ביתו, וגיאי-חזיון למעשיו ולאֶתגריו, שבו הוא מקים לו בתי-חסות ומרגוע. כלל של עיונו: אמירת קאמי, שהעולם (Le Monde רב-המשמעים) הוא אבסורדי, משום שהטבע מחוצה לנו והסביבה האנושית וכל הכרוך בערכיה אין להם על מה להשען מבחינת מופתי ההגיון והצדק המוסרי, היא "קינת-שווא", כביטוי של אייאר. מה יתאונן גבר חי על הטבע, הנענה לו בהסתכלות אסתטית והנכבש לו מכוח המדע והטכנולוגיה? מבחינת חיי אדם הסופיות היא גורלו: "עת ללדת ועת למות", והקינה על סוף אדם

למיתה אף היא קינת־שווא, שאמנם כבר הולידה מערכות מחשבה חשובות על החיים ועל כליונם: "לְמֹת תּוֹצְאוֹת" (תהילים סח, כא). באמת אין קאמי בא להורות, שבמות אלוהים כל המעשים מותרים בשווה, והכול לפי העושה ושרירות לבו. אף הוא מדגיש, שיש בחירת אמת, בחירה אותנטית, אף כי הוא מתקשה להוכיח על פי איזה קנה־מידה נידונה אמיתיות המעשה הנבחר, שהרי הוא מטיל ספק באפשרות של קנה־מידה כל שהוא.

בכל זאת אמונה בכוחו של ההומאניזם

האקסיסטנציאליזם של קאמי מורה, שהחירות עניינה בחירה באומץ לב, במעשים ובערכים שאינם מוטלים כמצווה מגבוה, והאנושיות, כזו של ד"ר ראייה, מחייבת אותם, ובראש ובראשונה – "ובחרת בחיים". אפשר לומר, בניגוד לדעה המקובלת, שמבחינה עיקרית האקסיסטנציאליזם, ולא רק זה של קאמי, מאמין אמונה רבה בכוחו של אדם לבחור בחירה אמיתית, בעוד ששיטות הגות ואמונה דתית (התולות קיום מעשים טובים בהוראות השכליות, שהן ערכי מוסר קבועים ועומדים, או במצוות מוטלות מגבוה, שהעוברים עליהן יבואו על עונשם) מניחות, שבדרך הטבע אין אדם עומד בפני פיתוי יצר הרע (ויש מאמינים שהחטא הקדמון שולט בו). מאמינה תורת האבסורד של קאמי, שהחירות שאדם קונה לעצמו, לא תוציא אותו לתרבות רעה ולא תרבה הרג ותהוהו. בלי משטר של איומים, קנסות ומיתות בית דין יקיימו בני אדם מערכות חיים של יצירה, רגישות הומאנית ואחריות הדדית. אמנם קאמי דוחה את תורות המוסר הקבועות על־פי מערכת מצוות הטרונומית, אבל הוא מאשר ומחזק את מעשי המוסר ואת מידות המוסר שאדם חייב לקיים ולנהוג על פיהם. לפיכך חייב אתה לפסוק ולומר: יש באקסיסטנציאליזם מידה גדושה של אמונה באדם, ואם תרצה לומר אופטימיזם רב, בניגוד לדעה הרווחת. אמנם החירות, שאותה מרים על נס קאמי (וגם סארטר), אין לה תוכן מוגבל במשמע של תכלית מסוימת או של אמצעים לקיימה. אין כאן הכרעות מפורשות; רעיון החירות מסמן את עצם הבחירה החופשית שתוכנה מסור לשיקול דעתו של היחיד. החירות אי־אפשר שתהיה המושא של הקביעות עצמה. בשיטת סארטר היא בפירוש מזוהה עם התודעה, שאי־אפשר לה שתהפוך את עצמה לאובייקט מבלי להתכחש לטיבה pour soi.

כל טיבה של החירות בכתבי קאמי שורשו בכך, שהיא משוחררת לא רק מהדיקבעות סיבתיות, אלא גם מכל כפייה מוסרית, דתית או שכלית (תיאיסטית או נאטוראליסטית). היא אינה מקבלת שום פירוש מוגמר של העולם, אלא כל עניינה בחירה בין מעשים ומידות, דרכי חיים ועמדות פוליטיות, שאם אתה בא לרדן על טבעם, הם שווים במעלה, שהרי אין "טבע" קבוע כל עיקר, אלא אדם בוחרו ומכריע על פי ייחוד אישיותו. ואמנם יש סכנה רבה בהומאניזם זה: הכרעה מסוימת, שאין לה הצדקה על פי שיטתו עצמו, אפשר שתתעוות ותשתבש (כגון על ידי גנע הנאציזם, שבדק זמן קצר בהידגר, או על ידי האמונה בחשיבות הטרור הקומוניסטי, שבדקה במרלו פונטי).